

Батиров А. Р.

аспирант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРДЫ МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУТУУНУН МАЗМУНУ ЖАНА КОМПОНЕНТТЕРИ

Аннотация. Кыргыз элинин фольклору мектептерде окутуу жүргүзүлө баштагандан тартып эле үйрөнүлүп келет. Алардын тектик, жанрдик, тематикалык көп түрдүүлүгү эске алынат. Эң көп саат эпосторго бөлүнгөн. Макалада элдик чыгармаларды окутуу процессинде окуучуларды патриоттук тарбиялоо боюнча мамлекеттик жана өкмөттүн документтер жана фольклордук чыгармалардын аталыштары көрсөтүлөт. Макаланын актуалдуулугу мектептерде патриоттук тарбия түшүнүгү кыргыз адабияты предмети менен байланыштуу каралгандыгында. Макалада айтылган ойлор этнопедагогикалык багытта изилдөө жүргүзгөндөр жана мектептеги тарбия иштерин жүргүзүүчүлөр үчүн пайдалуу болот.

Түйүндүү сөздөр: окутуунун көлөмү, окутуунун мазмуну, компонент, патриоттук тарбия, адабий мурас, эпос, макал-ылакап, улуттук фольклор, патриоттук сезим, элдик оозеки чыгармачылык, педагогикалык ойлор.

Батиров А. Р.

аспирант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

СОДЕРЖАНИЕ И КОМПОНЕНТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА В ШКОЛАХ

Аннотация. Фольклор кыргызского народа изучается с первых дней обучения в школах. Учитывается их родовое, жанровое, тематическое многообразие. Больше всего часов было отведено эпосам. В статье указываются государственные и правительственные документы и наименования фольклорных произведений по патриотическому воспитанию учащихся в процессе обучения народному творчеству. Актуальность статьи заключается в том, что понятие патриотического воспитания в школах рассматривается в связи с предметом кыргызской литературы. Идеи, изложенные в статье, будут полезны тем, кто проводит исследования в этнопедагогическом направлении, а также тем, кто занимается школьным воспитанием.

Ключевые слова: объем обучения, содержание обучения, компонент, патриотическое воспитание, литературное наследие, эпос, пословица, национальный фольклор, патриотическое чувство, устное народное творчество, педагогические мысли.

Batirov A. R.

postgraduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

THE CONTENT AND COMPONENTS OF TEACHING ORAL FOLK ART IN SCHOOLS

Annotation. Folklore of the Kyrgyz people is studied from the first days of schooling. Their generic, genre, thematic diversity is taken into account. Most of the hours were devoted to epics. The article specifies state and government documents and the names of folklore works on patriotic education of students in the process of teaching folk art. The relevance of the article lies in the fact that the concept of patriotic education in schools is considered in connection with the subject of Kyrgyz literature. The ideas presented in the article will be useful to those who conduct research in the ethno-pedagogical direction, as well as those who are engaged in school education.

Keywords: volume of training, content of training, component, patriotic education, literary heritage, epic, proverb, national folklore, patriotic feeling, oral folk art, pedagogical thoughts.

Кыргыз фольклорунун идеяларын мектеп окуучуларын патриоттуулукка тарбиялоо процессинде ишке ашыруунун педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн издеп таап, аларды практик мугалимдерге жеткирүү үчүн эң биринчи кезекте зарыл болгон материалдар улуттук фольклор жана патриоттук тарбиялоо боюнча *президенттин жарлыктары, мамлекеттик жана өкмөттүк токтомдор, мыйзамдар* болду. Алар:

а) «Манас» эпосу жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы (2010).

б) «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы» (2010).

в) «Манасты» мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуунун концепциясы» (2012).

г) КР Президентинин 2019-жылдын 31-январындагы «Манас» жана Чыңгыз Айтматов улуттук академиясын түзүү» тууралуу токтому.

д) Кыргыз Республикасынын Президентинин «Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана атуулдук мекенчилдикти калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндөгү» токтому (2012)

ж) КР Президентинин 2022-жылдын 20-майындагы «Улуттук нарк жөнүндө» токтому.

з) «Кыргыз Республикасындагы жарандык-мекенчилдик тарбия жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы (2014)

и) Кыргыз Республикасынын Президентинин «Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана атуулдук мекенчилдикти калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндөгү» токтому (2012)

к) КРдин Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» (2021) мыйзамы.

Бул документтер биринчиден, улуттук мурастарды аздектөөгө, аларды окуп-үйрөнүүгө чакырса, экинчиден, келечек муундун патриоттук сезимдерин жогорулатуу идеясын алдыга милдет кылып коёт.

Изилдөөлөрүбүздүн дагы башкы материалдары – кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын (фольклорунун) көркөм тексттери.

Азыркы окурмандар биринчи кезекте кыргыз элинин оозеки чыгармаларын өздөрүнөн мурдагы муундан кабыл алып, байытып, сактап, жайылтып жүрүп магнит тасмага, же кагазга түшүртүүгө жетишкен С. Каралаев, С. Орозбаков, Жусуп Мамай, Т. Сатылганов, М.

Мусуманкулов, К. Акиев, А. Үсөнбаев, К. Досуев, О. Бөлөбалаев ж. б. айтуучуларга милдеткер.

Экинчи бир топ – элдик чыгармаларды айтуучулардын жазып алып, аларга түбөлүк «өмүр бергендер». Алар: В. В. Радлов, Д. Г. Алмаши, Ч. Ч. Валиханов, Тоголок Молдо, А. Тыныбеков, Нурмолдо, Молдо Талип, Б. Солтоноев, Молдо Кылыч, И. Арабаев, К. Мифтаков, Ы. Абдырахманов, К. Карасаев, Ж. Мусаева, Ж. Мукамбаев, А. Токомбаева, П. Ирисов, О. Сооронов, Т. Танаев, Г. Орозова ж. б.

Үчүнчү топ – кыргыз фольклорун изилдөөчүлөр. «Манас» жана «Эр Төштүк» эпосунун үзүндүлөрүн алгач жазып алган немец тектүү орус окумуштуусу В. В. Радлов чыгарманын тексттин элге таанытуу менен бирге эле чыгармага карата өз пикирин айткан. Ушундай эле багытта венгер географы Д. Г. Алмаши, орус армиясында кызмат кылган казак илимпозу Ч. Ч. Валиханов «Манас» эпосу жөнүндө ойлорун айткан. 1924-жылы кыргыз жерине келген башкырт мугалими Каюм Мифтаков фольклордук чыгармаларды жыйноо менен алар тууралуу маалыматтарды берген. Фольклористика боюнча алгачкы эмгектер Медине Богданова (1940), Калим Рахматуллин (1943), А. Тайгүрөнов (1948) тарабынан чыгарылган, алар улуттук фольклордук мурастарды тектер, түрлөр, жанрлар боюнча классификациялаган. Бул ишти жана мектеп окуучуларын теориялык жана хрестоматиялык жактан тааныштыруу милдетин 1947-жылы 8-класстар үчүн чыккан окуу китебинде Ташым Байжиев, Зияш Бектенов уланткан.

Кыргыз фольклористикасында советтик жана постсоветтик жылдарда К. Абакиров, Т. Абдыракунов, А. Акматалиев, К. Артыкбаев, М. Борбугулов, К. Бобулов, Ө. Жакишов, С. Закиров, К. Ибраимов, П. Ирисов, С. Мусаев, С. Т. Кайыпов, Б. Кебекова, Б. Керимжанова, Р. З. Кыдырбаева, К. Кырбашев, М. К. Көлбаева, О. Сооронов, Ж. Субанбеков, Ж. Таштемиров, С. Тиллебаев, Т. Саманчин, Г. Ж. Орозова, М. Өмүрбай, Б. М. Юнусалиев ж. б. адабиятчылар оозеки чыгармачылыктын ар кандай багыттары боюнча изилдөөлөрдү жүргүздү.

Улуттук фольклор биринчи кыргыз жараны пайда болгондон тартып эле пайда болуп, азыркы күнгө чейин уланып келет. Анын пайда болуп, калыптанып өсүшүн Макелек Өмүрбай үч доорго ажыратат: биринчиси, баштапкы доор адабияты; экинчиси, байыркы доор адабияты; үчүнчүсү, кийинки доор адабияты¹.

Орус фольклористикасында фольклордук чыгармаларды жанрлар боюнча классификациялоонун бир топ жеткиликтүү варианты В. П. Аникин түзгөн вариант деп эсептелет:

1. Кичи жанрлар:

Колыбельные песня

Пестушки

Потешки

Прибаутки

Календарные песни

Игровые припевы, приговоры

Жеребьевые сговорки, считалки, дразнилки, скороговорки

Пословицы и поговорки

Загадки

¹ Өмүрбай М. Кыргыз элдик адабияты жөнүндө // Кыргыздар. Түзгөн К.Жусупов, К.Иманалиев. 10 томдук, 3-т. – Б., 2004, 402 б.

Песни

2. Былины

3. Сказки (сказки о животных; волшебные сказки)².

Фольклорунда чыгармаларды тектик, түрлүк, жанрдык жактан мындай бөлүштүрүү өтө эле шарттуу, себеби оозеки көркөм чыгармачылыбыздын чеги бай жана ушул бай мурастар биздин изилдөөгө материал болуп берет. Дээрлик бул жанрлардын көпчүлүгүндө патриоттук идеялар көтөрүлөт жана жаштарды патриоттуук тарбиялоого багытталат. Мисалы, эл ичинде идеялга айланган каармандар жана алар жашаган жерлердин жаратылышы көркөмдөлүп Ата Журттун элесин жаратып берүү, ага болгон сүйүү айкалышып турат. Демек, Ата Мекенди сүйүү - ага берилгендик, мурунку жана учурдагы жетишкендиктерди колдоо, ата журттун кызыкчылыктарын коргоого умтулууга негизделген саясий принцип, социалдык жана адептик сезим деп түшүнөбүз [1].

Патриоттук тарбиялоодо материал болуп берүүчү мектептерде окутуулучу фольклордук адабий көркөм тексттер төмөнкүдөй жайгаштырылган.

Таблица 1. – Фольклордун чыгармалардын аталышы, берилген сааты (II-IV класстар)

	Фольклордук чыгарманыны тематикасы	II (окуу китебинин авторлору: Б. А. Абдухамитова, С. Рысбаев, К. Ибраимова ³	III (окуу китебинин авторлору: Б. А. Абдухамитова, С. Рысбаев, К. Ибраимова ⁴	IV (окуу китебинин авторлору: С. Рысбаев, К. Ибраимова, Б. Абдухамидова ⁵	Баары
1	Манас	1	3	4	8
2	Жомок	15	4	2	21
3	Элдик ыр	1	1	1	3
4	Табышмак	3	1	1	5
5	Уламыш	2	4	3	9
6	Макал-ылакап	1	1	1	3
7	Жаңылмачтар	1	1	1	3
8	Кожожаш			1	1
9	Эр төштүк			1	1
10	Тыйымдар			1	1
11	Чечендер			1	1

² Устное народное творчество//Детская литература. Под ред. Е.Е.Зубаревой. – М., 1989, 11-30-б.

³ Абдухамидова Б.А., Рысбаев С.К., Ибраимова К. Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 2-классы үчүн окуу китеби. – Б.: 2013. – 180 б. https://st-0.akipress.org/st_bilimlib/6/09e4dc830c6ac1ff3492794187c303295f0a1e11.pdf

⁴ Абдухамидова Б.А., Рысбаев С.К., Ибраимова К. Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 3-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2014. – 184 б. https://st-0.akipress.org/st_bilimlib/1/d310163651c1b0ad4c544e6fcb070998122a3bb.pdf

⁵ Рысбаев С., Ибраимова К., Абдухамидова Б.А Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 4-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2015. – 168 б.

Таблица 2. – Фольклордун чыгармалардын аталышы, берилген сааты (V-XI класстар)⁶

Чыгарма	Берилген сааттар							жалпы
	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
Макал-ылакаптар	2							2
Табышмактар	1							1
Жаңылмачтар	1							1
Элдик тамсилдер	2	2						4
Жомоктор	4							4
Элдик санат-насыят ырлары								
Эмгек ырлары		2						2
Каада-салт ырлары		2						2
Арман ырлары		1						1
Кошоктор		2						2
Апырмалар	1							1
Манас	4			25			18	47
Эр төштүк		4						4
Кожожаш			4					4
Эр Табылды			4					4
Курманбек				3				3

Жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай орто мектепте «Манас» эпосу – 47, «Курманбек» – 3, «Кожожаш» – 5, «Эр Табылды» – 4 (жалпы эпостор – 49) саат менен окутулат. Жомокторго – 25, макал-ылакаптарга – 5, табышмактарга – 6, жаңылмачтарга – 4, элдик тамсилдерге – 4, эмгек ырларына – 2, каада-салт ырларына – 2, арман ырларына – 1, кошокторго – 2, апырмаларга – 1, элдик ырларга – 3, уламыш жана болмуштарга – 9, элдик тыйымдарга – 1, чечендик сөздөргө – 1 сааттан берилет. Мындан тышкары макал-ылакаптар, табышмактар, жаңылмачтар атайын саат бөлүнбөй башка темалардын арасында да сунуш кылынган. IX-XI класстарда фольклордун чыгармалар окутулбайт. Жалпысынан орто мектепте кыргыз фольклорун окутууга 125 саат убакыт бөлүнөт. Андан тышкары класстан тышкары окуу үчүн, жазуу иштери үчүн да сааттар бөлүнөт. Мына ушул убакытта үйрөнүлүүчү фольклордук чыгармалар азыркы мектеп окуучуларын патриоттук тарбиялоонун чоң ресурсу болуу менен биздин изилдөөнүн материалдарын түздү.

Биз иштин жүрүшүндө элдик оозеки чыгармалар аркылуу окуучулардын патриоттук сезимдерин жогорулатуунун **төмөнкүдөй компоненттерин жана моделин** иштеп чыктык.

⁶ Кыргыз адабиятынын программасы: Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн билим берүү уюмдарынын V-IX класстары үчүн / Түз.: С.Байгазиев, А.Муратов, Б.Абдухамидова, К.Акматов. – Бишкек, 2018. – 46 б. <https://edu.gov.kg/media/files/287e0cc9-785e-4922-8b4c-5d9037e308af.pdf>

Таблица 3. – Элдик оозеки чыгармалар аркылуу окуучулардын патриоттук сезимдерин жогорулатуунун компоненттери

Максат	Элдик оозеки чыгармалардын негизинде мектеп окуучуларынын патриоттук сапаттарын калыптандыруу
Милдет	<ol style="list-style-type: none"> 1. Патриоттук тарбиянын табиятын, проблемаларын анализдөө 2. Патриоттуулукка тарбиялоонун илимий-методикалык системасын иштеп чыгуу 3. Элдик оозеки чыгармалардын патриоттук тарбиялоого тийгизген таасирин аныктоо жана аларды педагогикалык процессте пайдалануунун мүмкүнчүлүгүн табуу
Каражат	Эпостор, дастандар, элдик ырлар, жомоктор, макал-ылакаптар, табышмактар, тамсилдер, апыртмалар, жаңылмачтар, санат-насыят ырлары
Формалар	Сабактар жана сабактан тышкаркы иштер
Методдор	Аңгемелешүү, сабак, айтып берүү, түшүндүрүү, талкуу, оюн технологиялары, аңгеме жүргүзүү, тест ж. б.
Натыйжа	<ol style="list-style-type: none"> 1. Окуучуларда патриоттук тууралуу түшүнүктөрүнүн калыптанышы. 2. Окуучулардын патриоттук сапаттарынын көбөйүшү. 3. Патриот болууга үйрөтүү. 4. Башкалардан да патриот болуусуна аракеттенүүсү.
Жыйынтыгын текшерүүнүн чен-өлчөмү	<ol style="list-style-type: none"> 1. Патриоттуулук менен космополиттиктин айырмасын ажырата билүү. 2. «Патриот», «патриоттуулук», «Ата журт» түшүнүктөрүн аныктоо. 3. Адабий каармандардын патриоттуулук сапаттарына баа берүү. 4. Элдик чыгармалардын патриоттук тарбияга байланыштуу эпизоддорду, сөздөрдү бөлүп көрсөтүү. 5. Элдик макал-ылакаптардан патриоттук тарбия бере тургандарды айтып, алардын маанисин чечмелөө 6. Патриоттук жүрүм-турумга жетишүү.

Максаты: кыргыз фольклорунун материалдарын окутуу-тарбиялоо процессинде колдонуу менен алардын патриоттук сапаттарын (мекенин жана элин сүйүү; улуттук салттарды сыйлоо жана сактоо; тууганчыл болуу; кыргыз жаратылышын сүйүү жана коргоо; Ата Журтунун оң жактарын башкаларга таанытууга катышуу; мекен үчүн кызмат кылууга даяр болуу ж.б.) калыптандыруу.

Милдети: кыргыз фольклорунун негизинде окуучулардын патриоттук сезимдерин калыптандыруунун принциптерин, методдорун, каражаттарын, натыйжаларын аныктоо.

Патриоттуулукту калыптандыруунун принциптери:

окуучулардын жаш жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу; элдик фольклордун патриоттук тарбия берүүчү ойлорун бөлүп көрсөтүү; фольклор чыгармалар аркылуу патриоттук тарбия берүүнүн методдорун интеграциялап, оптималдуу колдонуу ж.б

Фольклордук чыгармалар аркылуу патриоттук сапаттарды калыптандыруунун технологиялары:

а) салттуу: фольклор жыйноо; баарлашуу; түшүндүрүү, насаат; сүйлөп берүү; мугалим менен бирге изилдөө; китеп окуу; аудио жана видео колдонуу ж.б.; б) интерактивдүү: диспут; сабак-сахна; театр жана киного баруу; слайд жасоо; долборлоо; оюн технологиялары; топтор менен иштөө; интернет материалдары менен иштөө; өз алынча изилдөө; телерадио материалдарды пайдалануу ж.б.

Фольклордук чыгармалардын негизинде окуучулардын патриоттук сапаттарын калыптандыруунун мазмуну

Патриоттук сапаттарды айрымалай билүү; патриоттук сапаттарды кабылдоо; патриоттуулукту түшүнүү; патриоттук ишенимдер.

Патриоттук жүрүш-туруш; патриоттук кыялдануу; патриоттук көз караш

Патриоттук сезимдер; эл-жерди урматтоо, сыйлоо; Мекенди сүйүү; патриоттук маданият

Окуучунун патриоттук тарбия алышынын белгилери: жерин сүйгөн; элдик салттарды сыйлаган; Мекендин тарыхын билүүгө кызыккан; туулган жерине жардам берип турган; аксакалдар менен сүйлөшүп, насааттарын уккан; мурастарды сактаган ж.б.

Натыйжа: фольклордук чыгармалардын негизинде окуучулардын патриоттук сапаттарынын калыптанышы

Сүрөт 1. Фольклордук чыгармалардын негизинде окуучулардын патриоттук сезимдерин калыптандыруунун модели.

Жалпысынан, фольклордук чыгармалар аркылуу окуучуларды патриоттук тарбиялоо ар бир чыгарманын мазмунун туура өздөштүрүү, андагы Ата журттун, эл-жердин ыйыктыгы тууралуу идеянын туура андап түшүндүрүлүшү менен байланыштуу.

Адабияттардын тизмеси:

1. Адилова Г.И. Үй бүлөөнүн, тарыхтын жана тилдин мекенчилдикти тарбиялоого таасири. // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2017. - № 4. – 230-232-бб.
2. Өмүрбай М. Кыргыз элдик адабияты жөнүндө / китепте: Кыргыздар / Түзгөн К. Жусупов, К. Иманалиев. 10 томдук, 3-т. – Бишкек, 2004. – 402-
3. Устное народное творчество // Детская литература. / Под ред. Е. Е. Зубаревой. – М., 1989.
4. Абдухамидова Б. А. Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 2-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2013. – 180 б. Абдухамидова Б. А. Абдухамидова Б. А., Рысбаев С. К., Ибраимова К. Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 3-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2014. – 184 б.
5. Рысбаев С. , Ибраимова К. , Абдухамидова Б. А Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 4-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2015. – 168 б.
6. Кыргыз адабиятынын программасы: Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн билим берүү уюмдарынын V-IX класстары үчүн / Түз.: С. Байгазиев, А. Муратов, Б. Абдухамидова, К. Акматов. – Бишкек, 2018. – 46 б.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандадаты, доцент Абдраева Н.Э.